

Valerii Zema

National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

ORCID: 0000-0003-4771-3393

O przemówieniu Grzegorza Camblaka na soborze w Konstancji*

On Gregory Tsamblak's Speech at the Council of Constance

Abstract

Several sources report Gregory Tsamblak's journey to the Council of Constance. His journey to the Council was arranged by the Grand Duke Alexander Vytautas. Before the trip to Constance, the Synod of Ruthenian Bishops in Navahrudak elected Tsamblak as Metropolitan. The synod deposed Metropolitan Photios, who remained mostly in Moscow, ignoring the Lithuanian and Polish bishoprics. The bishops gathered in Navahrudak accused Photios of stealing Church treasures from Kyiv. In many historical summaries of the Kyivan Metropolitanate written in the seventeenth and eighteenth centuries, the information about the Council of Navarudak was repeated. The story of the Synod and the deposition of Metropolitan Photios became one of the cornerstones for establishing the autocephaly of the Kievan Metropolitanate. Gregory Tsamblak, upon his arrival in Constance, proclaimed in his speech the intention of Church union. There are two versions of his speech that have survived to this day: Ruthenian and Latin. The article examines both in a comparative approach. The Latin version of Tsamblak's speech was included into the documents of the Council. The Ruthenian version is contained in the manuscript that belonged to St Josaphat Kuntsevich. In his speech, Metropolitan Gregory Tsamblak not only called for union, but also proposed that a special session be held to resolve the contradictions between Catholics and

* Badanie to zostało przeprowadzone w ramach grupy badawczej „Polycentricity and Plurality of Premodern Christianity” na Uniwersytecie Goethego we Frankfurcie nad Menem, przy wsparciu Niemieckiej Fundacji Badawczej (Deutsche Forschungsgemeinschaft).

Orthodox. The chronicle of Ulrich Richenthal records the visit of the Ruthenian delegation to the Council.

Two letters by Metropolitan Photius of Metropolitan of Kyiv and All Russia have survived in the manuscript. In the first letter, the metropolitan criticised the election of Gregory Tsamblak in Navahrudak. In the second, written in the 1420s, he asked for the re-recognition of his authority in the Metropolitanate of Kyiv. The source documents on the Council of Constance preserved the information about Tsamblak's speech delivered at the Council in 1415. He called for the Church union, and holding a special session to resolve the contradictions between Catholics and Orthodox. Tsamblak's speech is also known from the Ruthenian manuscript of the 16th century, and his visit to the Council is recorded in Ulrich Richenthal's chronicle. The information about Navahrudak's Council was repeated in many historical synopses of the Kyivian Metropolitanate made in the seventeenth and eighteenth centuries.

Keywords: Council of Constance, Church union, speech, conciliarism.

Żywione przez Jagiełłę i Witolda pragnienie połączenia Ukraińców i Białorusinów z Kościołem Rzymskim znajduje odzwierciedlenie w przemówieniu metropolity Camblaka wygłoszonym podczas soboru w Konstancji. Do poruszenia na soborze kwestii metropolii kijowskiej władcy Polski i Litwy wyznaczyli Teodora Chrysoberga, dominikanina z Konstantynopola. Z tej okazji we Lwowie 18 października 1415 r. ułożony został list od Jagiełły i Witolda, w którym władcy zadeklarowali gotowość zjednoczenia prawosławia z Kościołem Rzymskim („powrót do Matki-Kościoła”), a także odrzucili zarzuty Zygmunta Luksemburczyka o braku wojsk z Korony i Litwy w bitwie pod Nikopolis¹. W kolejnych latach Andrzej Chrysoberg, brat Teodora, podróżował po Europie, zachęcając do unii i z tego względu uczestniczył w spotkaniu monarchów w Łucku w 1429 r. Podczas posiedzeń w Konstancji sprawę unii poruszył biskup poznański Andrzej Laskarz, który 13 grudnia 1415 r. wygłosił przemówienie w obecności posłów Jagiełły i Witolda; w swoim orędziu przypomniał,

¹ *Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae (1376—1430)*, col. A. Prochaska, Acad. Literarum, Kraków 1882, p. 331-333; R.-J. Loenertz, *Les dominicains byzantines Théodore et André Chrysobergès* [in:] „Archivum fratrum praedicatorum”, vol. 9, 1939, p. 5-61.

że pod rządami tych władców znajduje się wielu wyznawców wiary greckiej, którzy posiadają kościoły, praktykują swoje obrzędy i sprawują Eucharystię². W jednym z listów z 1417 r. Jagiełły i Witolda w sprawie chrztu Żmudzi i rebaptyzacji prawosławnych, władarze zapowiedzieli, że arcybiskup lwowski Jan i biskup wileński Piotr są obarczeni odpowiedzialnością za powrót do Kościoła Rzymskiego. List zaświadcza pragnienie dołączenia schizmatyków do „ciała Kościoła rzymskiego” i przypomina, że prawosławni wciąż szerzą swoje obrzędy³.

Wraz ze śmiercią Cypriana Camblaka w Moskwie nowym metropolitą kijowskim został ustanowiony w Konstantynopolu Grek Focusz (1408–1431), kandydaturę którego odrzucił Witold, ponieważ książę żywił nadzieję na stworzenie odrębnej metropolii z centrum na Litwie. Dotychczas uważano, że plan odtworzenia byłej metropolii z centrum na Litwie miał zrealizować arcybiskup połocki Teodozjusz, a następnie krewny (przypuszczalnie) zmarłego metropolity Cypriana, Grzegorz Camblak. Cyprian dużo zrobił dla tworzenia lokalnych kultów świętych, a jego pierwszym zadaniem było napisanie żywota metropolity kijowskiego Piotra (pochodził z Wołynia), który przeniósł się do Moskwy. Pierwotny szkic tej hagiografii zachowano w rękopisie Mineji grudniowej z drugiej połowy XIV w., która przez pewien czas była w posiadaniu księcia Konstantego Ostrońskiego (zachowana w Bibliotece naukowej w Charkowie). Los Piotra przypominał linię życia Cypriana: przybył z Wołynia opuścił swoją rezydencję w Kijowie i zamieszkał blisko ziem Ordy. Piotr został pochowany w pierwszej murowanej katedrze Wniebowzięcia NMP w Moskwie, budowa której odbyła się z jego polecenia. Cyprian wprowadził elementy hezychazmu w liturgii, która opierała się na Typikonie Sawy Palestyńczyka, symbolicznym pozycjonowaniu cesarza dla wszystkich chrześcijan, a także na krytycznym nastawieniu do unii kościołów⁴,

² *Acta Concilii Constantiensis*, ed. H. Finke, t. II, Regensbergischen Buchhandlung, Münster 1923, p. 266–268.

³ A. Grabski, *List Władysława Jagiełły i Witolda do soboru w Konstancji (1417)* [w:] „Nasza przeszłość”, t. 25, 1966, s. 281–284.

⁴ J. Meyendorff, *Rome, Constantinople, Moscow: Historical and Theological Studies*, Yonkers, New York 1996, p. 43.

Dimitri Obolenski zauważa, że zmiany w tekstach nabożeństw metropolii kijowskiej odzwierciedlały hezychastyczne przekonania metropolity. Cyprian wprowadził nabożeństwo Jana Chryzostoma⁵, a do ruskiej wersji *Synodyka prawosławia* dodał nowy rozdział z elementami nauczania hezychastycznego⁶. Grzegorz Camblak, promowany przez Witolda, miał zastąpić metropolitę Focjusza, który otrzymał święcenia kapłańskie w 1409 r. i wyjechał do Moskwy, pozostał więc kijowskim tylko tytularnie.

Okoliczności „wygnania” Focjusza utrwalono w specjalnych dokumentach: *Listach biskupów Kijowa i Litwy do Konstantynopola, patriarchy i cesarza* (były kopiowane w rękopisach metropolii kijowskiej zwykle razem z listem Witolda). Wypędzenie Focjusza i utworzenie autokefalii nastąpiło podczas soboru metropolii kijowskiej w Nowogródku (w 1415 r.), kiedy biskupi wybrali metropolitą Grzegorza Camblaka. Jak pisze Gerhard Podskalsky, hierarcha trafił na ziemie ruskie niemal przypadkiem. Camblak początkowo służył patriarche Konstantynopola Mateuszowi, który wysłał go do Mołdawii w celu rozpatrzenia sprawy konsekracji biskupa Józefa. Później Grzegorz pełnił funkcję opata klasztoru w Deczanach (1402/6), skąd został zaproszony na ziemie ruskie przez swego domniemanego „krewnego” metropolity Cypriana Camblaka. W drodze do metropolii duchowny otrzymał wiadomość o śmierci metropolity kijowskiego⁷.

W latopisie Awraamki, komponowanym w latach 1460–70 w Smoleńsku, umieszczona jest rzekoma rozmowa Grzegorza Camblaka z Witoldem. Metropolita miał zapytać wielkiego księcia litewskiego, dlaczego wyznaje wiarę katolicką, a nie prawosławie, na co Witold odpowiedział: jeśli metropolita chce nawrócić Witolda i wszystkich

⁵ I. Manswietow, *O trudach mitropolita Kipriana po cząsti bogosłużenija* [v:] „Pri-bawlenija k izdaniju tworienij swjatyh otcw w russkom pierewodie”, t. 29, 1882, kn. 1, s. 152–205, 413–495.

⁶ D. Obolensky, *A Philorhomaioi Anthropos: Metropolitan Cyprian of Kiev and All Russia (1375–1406)* [in:] „Dumbarton Oaks Papers”, vol. 32, 1978, p. 96–97.

⁷ G. Podskalsky, *L'intervention de Grigorij Camblak, metropolite de Kiev, au concile de Constance (Fevrier 1418)* [in:] „Revue des Études Slaves”, t. 70, 1998, n. 2, p. 290.

wiernych „ziemi Ladskiej” na prawosławie, to musi iść do Rzymu na dysput z papieżem i jego mędrkami. Jeżeli nie da rady przekonać papieża, wielki książę nawróci wszystkich mieszkańców swojej ziemi na katolicyzm. Dlatego Witold wysłał metropolitę wraz z bojarami do Rzymu⁸. Ta „rozmowa” była powtarzana w kolejnych latopisach.

Tym, że po przeniesieniu się do Władzimierza nad Kłazmą, a później Moskwy, metropolici kijowscy z końca XIII w. znajdowali się poza granicami swojej diecezji metropolitalnej, biskupi ziem wchodzących w skład Litwy i Korony Polskiej uzasadniali swoje prawo wyboru metropolity w Nowogródku, mimo sprzeciwów Konstantynopola. Obrady soboru metropolii odbywały się pod przewodnictwem Aleksandra Witolda. Grono biskupów zgromadzonych w Nowogródku ugruntowało wybór samodzielnego metropolity kijowskiego i krytykowało dotychczasowych metropolitów, którzy opuścili swoją metropolitalną diecezję. Sobór oskarżył patriarchów bizantyjskich i cesarzy o przekupstwo, symonię i kradzież skarbów kościelnych zabranych do Konstantynopola z kijowskiej katedry Sofii. Czas soboru w Nowogródku (wybór Grzegorza Cambłaka na metropolitę datuje się na 15 listopada 1415 r.) korespondował ze wspólnym listem Jagiełły i Witolda do papieża w sprawie nawrócenia prawosławnych i unii kościelnej z 18 października (list został odczytany na sesji soboru w Konstancji 22 listopada 1415 r.)⁹. Potwierdzenie zastrzeżeń co do wywiezienia skarbów można dostrzec w „gramocie duchownej”, czyli w testamencie Focjusza. Treść testamentu zawiera wzmiankę, że Focjusz został metropolitą przez przypadek: święcenia metropolity otrzymał po przybyciu do Konstantynopola z Amorei, o czym zdecydował cesarz Manuel, patriarcha Mateusz i synod. Focjusz przyznaje, że wielki książę (moskiewski) nakazał mu zabrać do Konstantynopola i na górę Athos otrzymane fundusze, srebrne i złote klejnoty¹⁰.

⁸ *Lietopis' Awraamki* (PSRL, t. XLIV), Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta, Sankt-Petersburg 2018, s. 78.

⁹ *Acta Concilii Constanciensis*, Bd. II, p. 53.

¹⁰ Fotij, *Soczinienija: Kniga glagolemaja Fotios*, Indrik, Moskwa 2002, s. 350.

W historycznych narracjach metropolii kijowskiej w ciągu XVII i XVIII w. te dwa orędzia, które pojawiły się w Nowogródku (księcia i soboru biskupów prawosławnych z ziem Litwy i Korony Polskiej), były cytowane i kopiowane jako ważne dla tworzenia przeszłości metropolii kijowskiej. Listy były wpisywane do ksiąg Kormczych (sternicznych). Włączenie tych dokumentów do historycznych narracji podkreśliło trwałość metropolii z centrum w Kijowie. Opowieści o elekcji Grzegorza Camblaka i zarzuty wywiezienia z Sofii Kijowskiej skarbów kościelnych weszły do historycznych utworów zarówno autorów prawosławnych, jak i unitów. Oprócz rękopiśmiennych ksiąg Kormczych, listy ułożone w Nowogródku zostały zapisane w treści Liturgionu metropolitów kijowskich z lat 1540–50 (czasem mianowanego *Służebnikiem Izydora*, przechowywanego dziś w zbiorach Biblioteki Watykańskiej). List soboru w Nowogródku podpisali następujący hierarchowie: arcybiskup połocki i litewski Teodozjusz¹¹, Izaak z Czernihowa, Dionizjusz z Łucka, Herasym z Włodzimierza, Gelasiusz z Przemyśla, Sawastian ze Smoleńska, Choryton z Chełma i Eufemiusz z Turowa¹². Według orędzia, zgromadzeni w Nowogródku oparli tworzenie odrębnej metropolii na przykładach Bułgarii i Serbii, gdzie miejscowi władcy przyczynili się do oddzielenia się od centrum prawosławnego w Konstantynopolu. Seria reform Grzegorza Camblaka zbliżyła prawosławie ukraińskie i białoruskie do standardów ustalonych w tym czasie w Bizancjum, zwłaszcza w zakresie kaznodziejstwa. Kazania metropolity kijowskiego były kopiowane w licznych rękopiśmiennych zbiorach w ciągu XV i XVI ww.

Sobór w Nowogródku i wybór autokefalicznego metropolity kijowskiego wywołały falę niezadowolenia w Moskwie i Konstan-

¹¹ O Teodozjuszu wiadomo, że został wyświęcony przez Cypriana Camblaka, z którego rozkazu odwiedził Psków w 1395 r. w Wielki Post Piotrowy, kiedy przywiózł list od patriarchy. Patrz: *Pskowskije lietopisi* (PSRL, t. 5, wyp. 1), Iazyki sławianskoj kul'tury, Moskwa 2003, s. 25.

¹² Borg. Illir. 15, Apostolska biblioteka Watykanu, k. 434-436 zw.; *Russkaja istoričeskaja biblioteka*, t. VI, Akademija Nauk, Sankt-Petersburg, 1880, s. 309-314; *Akty Zapadnoj Rossii*, t. 1, Archeograficeskaja Komissija, Sankt-Petresburg 1846, s. 35-37.

tynopolu, o czym świadczą orędzia i odrębne zapisy w latopisach. Patriarcha Józef II (1416–1439) zaapelował nawet do metropolity moskiewskiego Focjusza o przybycie do Konstantynopola w celu rozstrzygnięcia sprawy Camblaka¹³. Odsunięty od godności Focjusz wspomina o możliwości uczynienia metropolitą jednego z uczestników soboru nowogródzkiego z poprzednich lat. Według twierdzenia Focjusza, wybór metropolity dla Litwy miał nastąpić po śmierci Cypriana. W swej encyklice Focjusz oskarżał arcybiskupa Teodozjusza o chęć zostania metropolitą kijowskim, mimo że jego kandydatura została odrzucona w Konstantynopolu. List Focjusza dostępny jest w dwóch rozbieżnych wersjach: w składzie latopisu i obszernego „dokumentu”. Ta ostatnia wersja, skompilowana za życia metropolity, została wpisana do zbioru kazań. W przeciwieństwie do obszernej wersji, zwięzła wersja w kronice stwierdza, że decyzja soboru została podjęta pod wpływem nocnego przywidzenia¹⁴. Odpowiadając na zjadliwe oskarżenia o symonię i łapówki, Focjusz zarzucał Teodozjuszowi próbę łapownictwa, którą odrzuciły władze w Konstantynopolu; wspomina się w encyklice również o usunięciu Camblaka. Mniej znana jest druga encyklika Focjusza w sprawie Litwy, również wpisana w treść zbioru kazań metropolity. Ta druga encyklika najprawdopodobniej ułożona została po zgonie Grzegorza Camblaka, kiedy odrzucony metropolita usiłował odzyskać władzę nad prawosławnymi Litwy i Korony. Metropolita napomina o pokorze i zwraca się do wielkiego księcia Witolda oraz prawosławnych o powrót władzy nad oddzielonymi biskupstwami. Przypuszczam, że taki list był ułożony na początku lat 1420¹⁵.

¹³ *Russkaja istoriceskaja biblioteka...*, s. 359-360.

¹⁴ *Lietopis Awraamki...*, s. 78-79.

¹⁵ *Russkaja istoriceskaja biblioteka*, s. 322-333; Fotij, *Soczinienija: Kniga glagole-maja Fotios...*, s. 115-130. Według postrzeżeń Jeleny Bielakowej, encykliki Focjusza były włączone w pouczenia dla prezbiterów w treści Kormczych ksiąg przepisywanych na białoruskich i ukraińskich ziemiach: J. Bielakowa, *Cykły pouczeń swiaszczennikam w Kormczich zapadnorusskich redakcyj (publikacyja teksta)* [in:] „Slavistica Vilnensis”, Vol. 61, 2016, p. 187-255; pouczenia wydane wraz z tłumaczeniem ukraińskim: *Sobory Kyivskoi arkhieparkhii XV–XVIII stolit:*

W Kronice klasztoru Hustyńskiego (skompilowanej w latach 1630–40) wydarzeniom związanym z usunięciem Focjusza nadano groteskową postać. Wspomina się, że w 1414 r. metropolita postanowił zebrać daniny od księży i udać się przez Litwę do Konstantynopola, czemu sprzeciwił się Witold. Księciu nie podobał się fakt, że Focjusz, zebrawszy daniny na swoich ziemiach, oddawał je innym krajom. Wściekły książę nakazał „obrabować metropolitę i pozwolić mu jechać do Moskwy w biedzie”¹⁶. Po streszczeniu listów z Nowogródka autor kroniki dodaje, że Grzegorz Camblak został wysłany do Konstantynopola po błogosławieństwo z tymi posłaniami. Patriarcha Kallist, który chciał zakończyć niepokoje wśród prawosławnych, udzielił zatem Grzegorzowi błogosławieństwa na objęcie władzy w metropolii kijowskiej¹⁷. Wątpliwości co do informacji o wyjeździe Camblaka do Konstantynopola budzi wspomniany w tekście patriarcha Kallist (Ksanfopulus), którego panowanie sięga 1397 r. W czasach Grzegorza Camblaka i soboru w Nowogródku patriarchą był Eutymiusz II (1410–1416), a później Józef II.

1 stycznia 1418 r. władcy Litwy i Polski – Jagiełło i Witold – ponownie podnieśli kwestię unii, a także powitali z zadowoleniem wybór Marcina V na papieża i ogłosili przybycie „arcybiskupa lub metropolity całej Rosji” Grzegorza, który miał działać na rzecz zawarcia unii między Kościołami¹⁸. Kardynał Guillaume Fillastre datuje przybycie metropolity kijowskiego do Konstancji na 18 lutego 1418 r. W poselstwie uczestniczył Grzegorz Camblak, którego przybycie na sobór zostało opisane w Kronice Ulricha Richenthala, zachowanej w kilku spisach. Znane są trzy źródła opisujące pobyt i przemówienie do soboru Grzegorza Camblaka: kronika Ulricha

Dokumenty i materiały, upor. I. Skochylas, D. Syroid, I. Skochylas, UKU, Lviv 2022, s. 51–70. Druga encyklika wydana w: Fotij, *Soczinienija: Kniga glagolemajaja Fotios...*, s. 223–242.

¹⁶ *The Hustynja Chronicle*, ed. O. Tolochko, Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge, Mass. 2013, p. 329.

¹⁷ *Ibid.*, p. 330.

¹⁸ *Codex epistolaris saeculi dcimi quinti*, ed. A. Lewicki, t. 2: 1382–1445, Acad. Literaris, Kraków 1891, p. 98–100 (n. 81).

Richenthala, łaciński dziennik soborowy Guillaume'a Fillastrea oraz zawarta w zbiorze z drugiej połowy XVI w., który posiadał Jozafat Kuncewicz, cyryliczna wersja przemówienia metropolity.

Kronika Ulricha Richenthala została stworzona już po soborze w Konstancji. To budzi wątpliwość co do prawdziwości jej treści. Do tej pory zachowało się kilka spisów tego niemieckojęzycznego pamiętnika, ostatnio opracowanych i opublikowanych w formie konkordancji. Wersje opisu przybycia Cambląka do soboru zawierają rozbieżności. W związku z przyjazdem Grzegorza Cambląka kronika podkreśla, że arcybiskup kijowski przybył na sobór z własnej woli, z woli patriarchy Konstantynopola i „ziem greckich”, pomimo oświadczenia wygnanego metropolity Focjusza o ekskomunice Cambląka, ponieważ został wybrany bez pozwolenia i święceń w Konstantynopolu: kiedy Grzegorz Cambląk przybył do Konstantynopola, aby otrzymać święcenia kapłańskie, został wydalony i ekskomunikowany¹⁹. Jednak takie stwierdzenie – jedyne znane – pochodzi od osoby zaangażowanej.

Wbrew treści łacińskojęzycznego dziennika soboru, w kronice Richenthala przybycie metropolity do Konstancji datuje się na 25 stycznia 1418 r. Według tego źródła duchowni pocztu metropolity mieli długie czarne włosy i brody. Taki wygląd prawosławnych hierarchów nie odpowiadał łacińskim zwyczajom duchownych, którzy regularnie obcinali włosy. Kontrowersje dotyczące długich bizantyjskich bród i włosów pojawiały się na łamach pism polemicznych między bizantyjczykami a katolikami od wczesnego średniowiecza. Świadectwem wyjątkowego znaczenia brody dla duchowieństwa prawosławnego była sprawa patriarchy Joazafa Koki, pół wieku po soborze w Konstancji, kiedy sułtan postanowił ukarać patriarchę za odmowę pobłogosławienia małżeństwa Jerzego Amirutza z wdową po ostatnim łacińskim księciu Aten, Franco Acciaiuoli. Rozwścieczony sułtan nakazał obcięcie brody patriarchy, co spowodowało, że duchowny popadł w depresję i próbował odebrać sobie życie (10 kwietnia 1463). Joazaf wskoczył do stawu w pobliżu swojej

¹⁹ *Russkaja istoriczeskaja biblioteka...*, s. 315-356; F. Thomson, *Gregory Tsamblak – The Man and The Myth* [w:] „Slavistica Gandensia”, Vol. 25, nr 2, 1998, s. 70.

rezydencji, kościoła Dziewicy Pammakaristos w Konstantynopolu. Jednak patriarchę udało się uratować²⁰. Jako brodaci mężczyźni przedstawieni są duchowni i świeccy w iluminacjach rękopisu Kroniki Richenthala, gdzie wierni ubrani są w orientalne stroje.

Według kroniki, w orszaku arcybiskupa kijowskiego było ośmiu biskupów i ośmiu prezbiterów. Jeśli weźmiemy pod uwagę orędzie soboru w Nowogródku, to ta liczba biskupów pokrywa się z liczbą sygnatariuszy wyboru Cambląka na metropolitę, jednak w Awlendorfskiej wersji kroniki Ulricha Richenthala wspomniano pięciu biskupów. Z wersji tej wynika, że biskupi reprezentowali ziemie ukraińsko-białoruskie Litwy, a nawet Smoleńsk, anektowany przez Witolda. Ponadto w orszaku z Litwy znaleźli się „Tatarzy i Turcy, którzy należeli do wiary mahometańskiej”. Niemiecki autor skupił się na szczegółowym opisie naczyń kościelnych podczas wyprawy prawosławnej: twierdzi, że kielich Eucharystii był podobny do kielicha katolików²¹. Kompilator kroniki miał stronniczy stosunek do materiałów do przygotowania darów świętych, co generalnie świadczy o błędnym traktowaniu prawosławnej Eucharystii. Opisując przebieg nabożeństwa i sprzęt liturgiczny, autor zwrócił uwagę na stojący na ołtarzu wysoki kufel, napełniony winem, piwem albo miodem²².

W dzienniku Guillaume'a Fillastrea z opisem soboru w Konstancji znajduje się mowa Grzegorza Cambląka, „metropolity całej Rusi, który przybył z sześcioma prezbiterami”. Przemówienie zostało wygłoszone podczas osobistej audiencji papieża Marcina V w obecności „króla rzymskiego” Zygmunta²³, arcybiskupa gnieźnień-

²⁰ H. Belting, C. Mango, D. Mouriki, *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul*, Harvard University, Dumbarton Oaks 1978.

²¹ U. Richental, *Die Chronik des Konziles von Konstanz*. (Kritische digitale Edition aller drei Fassungen Freiburg. Retrieved from MGH DE, 1 <https://edition.mgh.de>). Freiburg 2019, p. 82.1, 284.1a, 284.1b, AK 288; U. Richental, *Chronik des Konstanzer Konzils, 1414–1418*, Friedrich Bahn Verlag, Konstanz 1984.

²² L. R. Loomis, *The Council of Constance: The Unification of the Church*, Columbia University Press, New York 1961, p. 177.

²³ L.R. Loomis, *The Council of Constance...*, p. 174. *Acta Concilii Constanciensis...*, Bd. II, p. 164-167.

skiego i biskupa płockiego. Przemówienie Cambląka w tłumaczeniu na łacinę odczytał poseł z Czech Maurycjusz Rwaczka. Dziennik Fillastrea przekazuje, że arcybiskup, wszedłszy do sali soborowej, skłonił się trzy razy i oświadczył, że to Bóg skłonił go do porzucenia długiej schizmy i przyłączenia się do Kościoła Rzymskiego, na czele z papieżem, prawdziwym wikariuszem Chrystusa. Cambląk przyznał, że chętnie przystąpi do unii, ponieważ widział niepokoje, jakie wywołała schizma. Dlatego radość otacza wszystkich mieszkańców ziem ruskich. Metropolita podkreślił, że od dawna czekał na tę unię, jak i najbardziej chrześcijański król Polski i jego brat wielki książę litewski Witold, licząc na liczne nawrócenia. Arcybiskup podkreślał, że chętnie namawia do unii Rusinów, wśród których jest wielu takich, pragnących połączenia:

a więc wspomniani najznakomitsi panowie proszą z modlitwą, posyłając mnie tak daleko, abym przyszedł do stóp waszych świętych przy tak znaczącej okazji... i zdobył opiekę Waszej Świątobliwości poprzez stworzenie unii między Kościołem Wschodnim a Kościołem Rzymskim. [...] Jak Zbawiciel Jezus Chrystus przez swoje cierpienie zjednoczył swoją wysoką istotę z ludzką, tak też powinni być zjednoczeni ludzie, aby oba te narody, wielkie i jasne w przeszłości, mogły opuścić schizmę. [...] Mój najznakomitszy pan, cesarz Konstantynopola, patriarcha i lud chrześcijański tych ziem, przemawiają poprzez przesłanie. Jedność Kościoła powinna się urzeczywistniać przez zwołanie soboru, na którym prawnicy powinni pogodzić różnice w wierze.

W przemówieniu Cambląka znalazły się tradycyjne łacińskie gratulacje dla papieża jako spadkobiercy apostoła Piotra: „papież jest nie tylko naśladowcą wikariusza Chrystusa Piotra, miejsca którego pilnuje, ale także świętego nauczyciela apostoła Pawła, którego pracy w sprawie nawracania ludzi na wiarę chrześcijańską jest świadom, dlatego Cambląk prosi, aby wysłać do jego metropolii legata, który przyciągnie lud do unii z Kościołem, który jest Matką”²⁴. Ten fragment ze wzmianką o apostołach był również istotny ze względu na fakt, że Cambląk skomponował kazania poświęcone apostołom.

²⁴ H. Finke, *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzil*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 1889, s. 238-240.

Uważa się, że propozycja zwołania odrębnego posiedzenia w celu omówienia różnic między wyznaniem mogła skłonić papieża do przerwania soboru w Konstancji, ponieważ czteroletnie sesje trwałyby jeszcze kilka lat. Papież Marcin V, jak zauważył Wilhelm de Vries, zdając sobie sprawę z determinacji Greków w negocjacjach, zaproponował zorganizowanie oddzielnego soboru we Włoszech²⁵. Po przemówieniu Camblaka zostały odczytane orędzia króla Jagiełły i Witolda; metropolita uhonorował papieża, całując jego stopy, ręce i usta.

Muriel Heppel zbadała mowę Camblaka zachowaną w kodeksie rękopiśmiennym Jozafata Kuncewicza. Badaczka stwierdza, że nie ma zbieżności między przemówieniami w dzienniku Fillastrea a zbiorem Kuncewicza²⁶. Ukraińska wersja przemówienia metropolity w Konstancji (*Grzegorza arcybiskupa Kijowskiego i Wszechrusi Słowo pochwalne we Florencji i Konstancji*) zachowała się w jednym rękopisie z drugiej połowy XVI w. Retoryka przemówienia zawiera charakterystyczne dla narracji koncyliarystów stwierdzenie o ostatecznej potrzebie zjednoczenia Ciała Kościoła: metropolita pisze o Ciele podzielonym, które należy zjednoczyć. Wspomniany jest również wizerunek baranka (*Agnus Dei*), który od wczesnego średniowiecza rozpowszechnił się w ikonografii i praktykach liturgicznych Zachodu, a został zanegowany przez Bizantyjczyków²⁷. Przyczyny zaprzestania wysiłków zmierzających do utworzenia związku upatruje się w nagłej śmierci metropolity kijowskiego. Nowe dążenie ku unii z Rzymem zainspirował zupełnie inny utwór Camblaka, jego kazanie pt. *Słowo pochwalne Eutymiuszowi Tyrnowskiemu*. Nazarij Zatrorski wyraźnie pokazał, że to kazanie oddziaływało na kształtowanie się *Listu metropolity-elekta Mizaela do papieża Sykstusa IV* w sprawie zawarcia unii metropolii kijowskiej

²⁵ W. De Vries, *Rym i patriarkhaty Skhodu*, UKU, Lviv 2019, s. 79.

²⁶ M. Heppel, *New Light on the Visit of Grigori Tsamblak to the Council of Constance* [in:] *The Orthodox Church and the West*, ed. by D. Baker, Basil Blackwell, Oxford 1976, p. 223-229.

²⁷ Yu. Peleshenko, *Rozvytyk ukrainskoi oratorskoi ta ahiohrafichnoi prozy kintsia XIV – pochatku XVI st.*, Naukova dumka, Kyiv 1990, s. 117-118.

z Rzymem²⁸. List Mizała z 1476 r., podpisany przez przedstawicieli elity Litwy, jest niezwykle rozległy i oddziaływał na następne unijne inspiracje w czasach Aleksandra Jagiellończyka. Zestawienie przemówienia metropolity z innymi źródłami pozwala odrzucić niektóre dotychczasowe twierdzenia o konflikcie Camblaka i Konstantynopola, który miał spowodować ekskomunikę metropolity. W Konstancji metropolita kijowski pozycjonuje się jako przedstawiciel Konstantynopola, występuje z propozycją kontynuacji obrad w sprawie połączenia kościołów, co było programowym warunkiem dla zawarcia unii ze strony patriarchatu. Wizyta do Konstancji oznaczała wejście prawosławnej metropolii w epokę koncyliaryzmu. Kontynuacja pertraktacji o unię trwała podczas posiedzeń soborów w Bazylei, Ferrarze i Florencji. Historia obrania niepodległego metropolity kijowskiego dla ziem Korony i Litwy, wpisana do historiografii białorusko-ukraińskiej w XVII w., miała podkreślać jej odrębność.

References

- Acta Concilii Constanciensis*, ed. H. Finke, t. II, Regensbergischen Buchhandlung, Münster 1923.
- Akty Zapadnoj Rossii*, t. 1, Archeograficeskaja Komissija, Sankt-Petresburg 1846.
- Apostolska biblioteka Watykanu, Rkps. Borg. Illir. 15.
- Belting H., Mango C., Mouriki D., *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at Istanbul*, Harvard University, Dumbarton Oaks 1978.
- Bielakowa J., *Cykły pouczeń swiaszczennikom w Kormczich zapadnorusskich redakcyj (publikacja teksta)* [in:] „Slavistica Vilnensis”, Vol. 61, 2016, p. 187–255.
- Codex epistolaris saeculi dcimi quinti*, ed. A. Lewicki, t. 2: 1382–1445, Acad. Literarum, Kraków 1891.
- Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae (1376–1430)*, col. A. Prochaska, Academ. Literarum, Kraków 1882.
- De Vries W., *Rym i patriarkhaty Skhodu*, UKU, Lwów 2019.

²⁸ N. Zatorskyi, *Zapozychennia iz tvoriv mytropolyta Hryhoriia Tsamblaka do “Poslannia Mysaila do papy Syksta IV”* [v:] “Ukrainskyi istorychnyi zhurnal”, no 2, 2022, s. 139–149.

- Finke H., *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzil*, Ferdinand Schöningh, Paderborn 1889.
- Fotij, *Soczinienija: Kniga glagolemaja Fotios*, Indrik, Moskwa 2002.
- Grabski A., *List Władysława Jagiełły i Witolda do soboru w Konstancji (1417)* [w:] „Nasza przeszłość”, t. 25, 1966, s. 281-284.
- Heppel M., *New Light on the Visit of Grigori Tsamblak to the Council of Constance* [in:] „The Orthodox Church and the West”, ed. by D. Baker, Basil Blackwell, Oxford 1976, p. 223-229.
- Lietopis' Awraamki* (PSRL, t. XLIV), Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo Uniwersiteta, Sankt-Petersburg 2018.
- Loenertz R.-J., *Les dominicains byzantines Théodore et André Chrysobergès* [in:] “Archivum fratrum praedicatorum”, vol. 9, 1939, p. 5-61.
- Loomis L.R., *The Council of Constance: the Unification of the Church*, Columbia University Press, New York 1961.
- Manswietow I., *O trudach mitropolita Kipriana po czasti bogosłuzhenija* [v:] Pri-bawlenija k izdaniju tworijenij swjatyh otcew w russkom pierewodie, t. 29, 1882, kn. 1, s. 152-205, 413-495.
- Meyendorff J., *Rome, Constantinople, Moscow: Historical and Theological Studies*, Yonkers, New York 1996.
- Obolensky D., *A Philorhomaïos Anthropolos: Metropolitan Cyprian of Kiev and All Russia (1375—1406)* [in:] “Dumbarton Oaks Papers”, vol. 32, 1978, p. 96-97.
- Sebastian K., *Byzanz und das Konstanzer Konzil (1414-1418): Beobachtungen zur griechischen Präsenz und zur vorkonziliaren Korrespondenz Sigismunds und Manuels II* [in:] „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik”, 67, 2018, s. 43-64.
- Peleshenko Yu., *Rozvytyk ukrainskoj oratorskoj ta ahiohrafichnoi prozy kintsia XIV – pochatku XVI st.*, Naukova dumka, Kyiv 1990,
- Podskalsky G., *L'intervention de Grigorij Camblak, metropolite de Kiev, au concile de Constance (Fevrier 1418)* [in:] „Revue des Études Slaves”, t. 70, 1998, n. 2.
- Pskowskije lietopisi* (PSRL, t. 5, wyp. 1), Jazyki sławianskoj kultury, Moskwa 2003.
- Richental U., *Chronik des Konstanzer Konzils, 1414-1418*, Friedrich Bahn Verlag, Konstanz 1984.
- Richental U., *Die Chronik des Konziles von Konstanz* (Kritische digitale Edition aller drei Fassungen Freiburg. Retrieved from MGH DE, 1 <https://edition.mgh.de>). Freiburg 2019.
- Russkaja istoričeskaja biblioteka*, t. VI, Akademija nauk, Sankt-Petersburg 1880.
- Sobory Kyivskoi arkhieparchii XV-XVIII stolit: Dokumenty i materialy*, upor. I. Skochylas, D. Syroid, I. Skochylas, UKU, Lviv 2022.
- The Hustynja Chronicle*, ed. O. Tolochko, Harvard Ukrainian Research Institute, Cambridge, Mass. 2013

Thomson F., *Gregory Tsamblak – The Man and The Myth* [w:] „Slavistica Gandensia”, Vol. 25, nr 2, 1998.

Zatorskyi N., Zapozychennia iz tvoriv mytropolyta Hryhoriia Tsamblaka do “Poslannia Mysaila do papy Syksta IV” [v:] “Ukrainskyi istorychnyi zhurnal”, no 2, 2022, s. 139-149.